

14. Христюк П. Замітки і матеріали до Історії української революції 1917-1920 рр.-Відень, 1921-т.2.
15. Шаповал В. Розподіл влад і конституціоналізм: досвід України.- К: НІСД- (наукові доповіді, вип. 28),- 1994.
16. Грабовський С, Ставряні С, Шилляр Л. Нариси з історії українського І державотворення- К: Генеза,-1995.

В.Я.ПАВЛЕНКО, В.В. САХНО

ГОЛОД 1921-1923 РР. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ (НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНЩИНИ ТА МИКОЛАЇВЩИНИ)

Сучасний етап розвитку незалежної суверенної України є вирішальним для її становлення і самостійного існування. Сьогодні, як ніколи в умовах небувалої соціально-економічної кризи знання про найскладніші етапи історії нашої держави та шляхи подолання кризових періодів набувають першочергового значення.

Метою даної роботи є встановлення істинних масштабів голоду 1921-1923 рр. в Південному регіоні України і обґрунтування твердження про те, що ця трагедія стала прямим наслідком політики більшовиків у відношенні до трудящих.

Придання гласності історичним фактам, що розкривають картину геноциду, є засторогою для влади всіх рівнів адже нехтування економічних законів розвитку суспільства і неправомірне застосування сили спричиняє катастрофічні наслідки та складає загрозу для життя людей.

Практичне значення роботи полягає в оприлюдненні маловідомих сторінок історії Південної України, яка зазнала небаченої трагедії, котрої могло б не бути. Авторі сподіваються, що гіркий досвід, отриманий на початку 20-х років, допоможе уникнути повторення цього лиха в сучасних умовах. Конкретний фактичний матеріал знадобиться в процесі підготовки лекцій та уроків з відповідної тематики, а результати досліджень можуть бути застосовані владними структурами у практичній діяльності.

Пониззя Дніпра та Південного Бугу - невід'ємна складова частина України. Цей край потужної промисловості та розвинутого сільського господарства заслуговує на кращу долю і потребує фундаментальних досліджень своєї історії, без якої не буває теперішнього та майбутнього.

Численні історичні джерела підтверджують, що даний регіон існує понад 15 тисячоліть і його вивчення відкриває перед нами багато невідомого або Ж давно забутого [1, с.261-262].

Є потреба наголосити, що на історію цього регіону нашої держави великий вплив справило заснування двох міст - Херсона на Дніпрі в 1778 році та Миколаєва в 1789 році на Південному Бугу. Обидва вони стали всесвітньовідомими центрами кораблебудування України і визначили майбутнє Пониззя двох великих рік України.

Другою характерною особливістю краю стало більше, порівняно з Херсоном, значення Миколаївського порту, що пояснюється природними чинниками (глибше русло ріки). Це і обумовило швидкий промисловий розвиток Миколаєва.

Протягом довгого часу центром величезної губернії площею більше 62 тис. квадратних кілометрів був Херсон, але першість у вантажообороті, починаючи з 1862 року має Миколаїв. Не дивно що на 1917 рік від причалів Миколаївського порту відправлялося за кордон майже 65 мільйонів пудів хліба щорічно [2, с.50]

Більшовицька влада в грудні 1920 року змінює кордони Херсонської губернії: частину території відмежовує до Дніпропетровщини, частину - до Одещини. Так, з кінця 1920 року на карті України і світу з'являється Миколаївська губернія, до складу якої **ВХОДЯТЬ 4 ПОВІТІ** - Херсонський, Єлисаветградський, Дніпровський, Миколаївський.

У результаті цих перетворень центром величезного краю стало місто Миколаїв, у якому населення кількісно переважало Херсон. При визначенні адміністративного центру неабияке значення мала і та обставина, що в Миколаєві налічувалось набагато більше робітників, які були головною опорою Радянської влади. Так, тільки на одному суднобудівному заводі "Наваль" Миколаєва працювало понад 10 тис. осіб, майже весь робітничий Херсон [3, арк.96].

Вище було сказано, що основою існування регіону був хліб, який приваблював всі режими. Грабували край і більшовики, і англо-французи, і денікінці, і німці. Та на поріг голодної смерті Південь України поставила Радянська влада. Зауважимо зразу ж, що ні про які зв'язки із закордонними державами за більшовицького режиму на Миколаївщині мова не йшла. Всі можливі підступи до портів були надійно заміновані. Прості трудівники області стали заручниками своєї довіри більшовицькій владі. У березні 1918 року Губернський продовольчий з'їзд прийняв рішення про відправку значної кількості продовольчого зерна до Петрограду, Москви та Ярославської

губернії [4, с.83,90,93]. Це був один із перших кроків до голодомору 1921-1923рр., адже спливав посівний матеріал, що означало постійний недобір зерна в майбутньому. Але два ешелони з південноукраїнським хлібом, які надійшли до Петрограду, не могли задовольнити потреби величезного міста, яке стояло в березні 1918 року на порозі голодної смерті. Фактично лише за один місяць - з лютого по березень 1918 року - більшовики зуміли викачати основні продовольчі запаси Таврійського краю. Сумнозвісна телеграма В.Леніна; "Ради бога, побольше хлеба Петрограду" [4, с.30] пролунала як сигнал Л.Троцькому, підкріплений приїздом на Херсонщину ленінського емісара Г.К.Орджонікідзе. В результаті голодуючим у Росії було відправлено 518 пудів хліба [5, арк.54].

Ешелони з хлібом рушили до Москви (253 вагони), до Петрограду (300 вагонів), до Калуги (55), до Володимира (64), до Кінешми (61), до Оленецької губернії (32), Новгородської (32) [5, арк.,54].

Як стало потім відомо, це був смертельний вирок трудящим Херсонщини. Та все ж становище на деякий час намагався врятувати гетьманський уряд П.Скоропадського, повернувши землю колишнім власникам. Але вирощений у 1918 році хліб уже пішов австро-німецьким військам, а згодом його у великій кількості зажадав Денікін.

На кінець 1919 року більшовицьке керівництво остаточно надає перевагу 108-тисячному Миколаєву перед провінційним Херсоном. На цей час Миколаїв став одним із найбільших за вантажоборотом портом Європи, тут були створені "человеколюбивые общества", в які входили польська, німецька, англійська, ірландська, китайська тощо секції [6, арк. 11,13]. Більшовицька влада, що вже змогла на осінь 1919 року твердо закріпитися на півдні України, і підтримуючи зв'язки з комуністами Німеччини та Угорщини, розпочинає мобілізацію добровольців - німців та угорців для експорту революції. Це було прямим втручанням у справи іноземних держав з боку більшовиків-ленінців, за що сповна заплатили своїм життям миколаївці та херсонці. Військкомати Херсона та Миколаїва 27.06.1919 року віддали наказ про мобілізацію німців та мадьяр, які проживали на території губернії. З них сформували дві інтернаціональні бригади "добровольців" і відправили до Німеччини та Угорщини. Разом з ними вивозилося й продовольство [7, арк.2].

У відповідь на цю акцію уряду Антанти висадили військові десанти на півдні України. Таким чином іноземна інтервенція фактично була спровокована авантюристичною акцією Троцького та Леніна.

Про масштаби військових дій, що розгорнулися в Північному Причорномор'ї, дають уявлення документи, які зберігаються в

Державному архіві Миколаївської області, в фондах Очаківського І військкомату [8, арк.5,6,10].

З жовтня 1919 року в Миколаєві кинули якір французькі та англійські військові кораблі [9, 3 жовтня], і в цей же час тут знаходились війська Денікіна, які разом з допомогою Антанти прагнули реставрувати колишній устрій [10, арк. 1,2].

Уже 5 березня 1920 року французький канонірний човен завдав руйнівного гарматного удару по Очакову. Цілком можливо, що і "Ля Скарі" наніс по Миколаєву удар. Це був потужний гарматно-кулеметний вогонь, але за кількістю вбитих і поранених в Очакові та Миколаєві нічого дізнатись не можливо, бо ці дані були приховані більшовиками. Але відомо, що на захист Очакова та Миколаєва кинули неозброєних добровольців, доля яких була б трагічною, аби не допоміг один із випадків, який буває раз на сто років. Масоване бомбардування 7 травня 1920 року Миколаєва змусило більшовицький режим посилити революційну агітацію через представників німецької організації "Спартак", фундаторами якої були Р.Люксембург та К.Лібкнехт [12, 17 трав.]. Ця організація мала свою секцію на заводі "Наваль" (французьке підприємство) і тому через своїх агітаторів змусила французьких моряків відмовитись від військових дій. Досвід такої роботи більшовики мали ще з 1918 року, коли завдяки їх зусиллям 4-тисячний німецький корпус відмовився від збройної боротьби проти радянської влади [13, 3 бер.]. У найкритичніший момент, коли французькі кораблі були готові нанести нові гарматні удари, на них почалося повстання, яке очолив загітований секцією "Спартак" заводу "Наваль" Андре Марті [14, 28 січ.]. Таким чином, миколаївцям і херсонцям судилося померти не від снарядів і куль, а від голоду.

Використовуючи архівні матеріали, розглянемо цю проблему детальніше. Як відомо, не тільки Ленін, а й рядові більшовики розуміли, що утримати Україну, зокрема її Південь - дуже важлива перемога революції. Взяття в свої руки Херсонщини і Миколаївщини надавало можливість володіти найбільшими хлібними районами колишньої імперії. Жахливо те, що більшовицький режим не цікавила доля тих, хто створював продовольчі запаси. Хліб - це політика, хліб - це життя! Тому Ленінська влада направляє в 1920 році на Херсонщину польських революційних емігрантів, що почали прибувати з 15 по 28 червня 1920 р. до Очаківського ревкому. Ще раніше, 1 березня 1920 р. польські емігранти прибули до Вознесенська [15, арк.4]. Архіви зберегли списки тисяч людей, які завдяки цьому врятувались від голоду, але водночас сприяли загибелі ще більшої кількості місцевих жителів [16, арк.3].

По хліб, якого не вистачало уже місцевим жителям, все прибували і прибували їдоки з різних країн світу. Зі звіту Губчека від 3 червня 1920 р. можна дізнатись, що на Миколаївщині було створено табір для військовополонених [17, арк.2]. У звіті Миколаївської Губчека Губревкому є дані про те, що на Миколаївщині перебували громадяни Великобританії, але доля цих людей не відома, бо вони відправлені на евакобазу до Одеси. Подібні дані знаходимо і про угорських та німецьких військовополонених [18, арк.4].

Дійшли до нас також списки військовополонених поляків, але відправлені вони до Одеси тільки в 1921 р. Крім того документально підтверджено, що в районі Миколаєва перебували біженці з США, Латвії та Литви [19, арк.11].

З вищенаведеного аналізу архівних джерел можливо зробити висновок, що трудівники Херсонщини та Миколаївщини годували тисячі іноземних біженців та військовополонених. Але це тільки одна з причин використання хлібних ресурсів краю та спалаху небаченого тут раніше голоду. Документи свідчать, що влада діяла на свій розсуд, і доля місцевих жителів її не цікавила.

У 20-х роках за сприянням органів ВЧК на всіх великих підприємствах області водночас створюються осередки МОДРУ (секція міжнародної організації допомоги робітникам в Україні). На 1920 рік членством МОДРУ було охоплено 13 тис. чоловік Одразу ж осередки МОДРУ стали шефами політв'язнів у п'яти капіталістичних країнах - Німеччині (Берлін, Гамбург), Італії (Трієст, Мілан, Флоренція), Китаї (Шанхай), Польщі (Ковель, Равич), Болгарії (Варна) [20, с.29]. Допомагати людям, що потрапили в біду, благородно, але це був ще один крок до катастрофи. Подальші події виявились ще жакливішими і завершили трагедію. За часів боротьби з Врангелем у 1920 році херсонцям і миколаївцям більшовики "надали" можливість годувати новостворену Усть-Дніпровську флотилію, обгрунтувавши це рішення тим, що флотилію побудовано миколаївськими корабелями [21, с.494-496]. Важким тягарем на плечі трудящих лягли більшовицькі ревізиції хліба та розбійницькі побори із селян. Але навіть у 1920 році пограбоване селянство Херсонщини зуміло все-таки зібрати 80 млн. пудів зерна, що дало можливість прожити 1,5 млн. людей, хоча і скрутно.

Та становище дедалі погіршувалося. Селянство кожного тижня виконувало певні завдання із хлібозаготівлі. Наприклад, проводились "тижні фронту", "тижні продовольства" (це був нічим не прикритий грабунок трудящих). Загрозу страшного голоду помітили окремі представники інтелігенції, яких одразу ж охрестили "контрреволюціонерами" та "сіоністськими прихвоснями".

Початок 1921 року виявився тривожним. Всі очікували великого лиха. Повсякчас проводилася кампанія із збору хліба і грошей для голодуючого Поволжя. Запаси продовольства катастрофічно зменшувались. Гірше того, щорічно 25% врожаю відводилося для МОДРУ. В кожному повіті та волості визначалися поля збору врожаю для МОДРУ, ці запаси були недоторканими, а тих, хто на них посягав, розстрілювали на місці [22, с.15]. Як ми бачимо, в 1919-1921 рр. хліб вивозився на підтримку революцій в Угорщині, Німеччині та Китаї. В результаті активної народної політики почався страшний голод, винуватцями якого більшовики оголосили білогвардійців та іноземних інтервентів. Насправді ж мільйонні жертви голоду на Подніпров'ї і Прибужжі - результат авантюрної політики Радянської влади.

Співставимо два історичні факти для того, щоб зрозуміти ситуацію. Так, К.К.Шиян у своїй монографії "Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості (1921-1925 рр.)" писав: "Збитки, завдані білогвардійцями та інтервентами в промисловості і сільському господарстві Півдня становили 16 млн. карбованців." [23, с.78].

Тепер оприлюднимо знайдений документ. Він опублікований у Вознесенському повіті у жовтні 1921 року. Газета "Голос труда" повідомляє: "Вознесенський повітовий комітет КП(б)У організував великий суботник по збору хліба голодуючим братам Росії. На підводах по селах Вознесенського повіту роз'їхалися 300 вознесенських комсомольців, які збрали і відправили братам Поволжя 5788 пудів хліба і 38 млн. карбованців" (у цінах, які склались на жовтень 1921 року).

Навіть з урахуванням різниці грошових курсів цифри красномовні, і подібні факти можна наводити й далі. Так, наприклад, прикріплення бригади "Червоних козаків" на "харчування" до Миколаївської губернії, коли тут лютував голод, означало загибель сотень людей. У 1922 році до Миколаєва та Херсона прибув агітаційний поїзд "Жовтнева революція" на чолі з М.І.Калініним та Г.І.Петровським, які відібрали у вмираючих людей і вивезли для голодаючого Поволжжя 6 вагонів зерна. З цією ж метою молодь зібрала 2 млн. карбованців. Місцева влада навіть не стривожилася, хоча ознаки лиха проявились повною мірою. На відміну від більшовицьких властей, православна церква у складній ситуації першою підняла тривогу, бо реально бачила, які наслідки чекають простих людей від такої авантюрної політики нової влади. У церквах почався збір коштів на закупівлю зерна за кордоном. До речі, для Херсона під час масового вимирання людей перший ешелон із продовольства

льчим зерном був закуплений православною церквою, і розподілом його опікався сам єпископ Херсонський [24, 3 бер.].

Такі події були зумовлені нагальною потребою зберегти не лише життя людей, але й дуже важливу суднобудівну галузь. Крім того, на Прибужжя і Придністров'я звертають увагу іноземні політики, меценати та гуманітарні організації. Але зробити швидкі кроки назустріч іноземним державам лєнінському уряду було майже неможливо. Про це переконливо свідчать як архівні джерела, так і матеріали, що їх друкували газети. Більшовицька влада закликала знищувати іноземних агентів. Газета "Червоний Миколаїв" щомісячно публікувала дані про кількість викритих органами ВЧК шпигунів, яких чекав розстріл. Шпигуноманія була інспірована більшовиками, які прагнули досягти головної політичної мети - розпалити світову революцію. Та навіть у такій складній обстановці зарубіжні гуманітарні організації розпочали свою діяльність, завдяки чому було врятовано життя десятків тисяч людей. Так, наприкінці 1920 р. у США почала діяти організація допомоги голодуючим і бідним людям під назвою "Ара". Заснували її міністр фінансів США Гувер та відомий норвезький вчений-меценат Нансен. Уже в 1921 році вони відкрили своє представництво у Москві. Очолив Московську секцію професор Худшинсен. Та перші спроби встановити контакти з голодуючим Півднем України не вдалися. Незважаючи на масову смертність, Радянський уряд не збирався повертати хлібні запаси херсонцям і миколаївцям. Зокрема в 1921 р. всесоюзний староста М.Калінін і голова виконавчої влади України Г.Петровський дали розпорядження продовжити вивіз хліба з Миколаївщини. Масове пограбування селян викликало збройний опір. Почастішали напади на більшовицькі продзагони, і в 1921 році виступи селян набувають масового характеру. Наприклад, великий резонанс викликало вбивство 16 більшовиків, що відбирали хліб у селян с.Нечаянного. В обласний Губревком у відповідь на ці події надійшла з Харкова телеграма такого змісту: "УЕР (Українська економічна рада) уповноважила наркомпрод відпустити Миколаївській губернії 50 вагонів хліба... Одержання 50000 пудів хліба для голодуючого краю - своєчасна і крупна підтримка" [24, 22 січ.].

Але даних про одержання цього хліба немає. Тому 2 лютого 1922 року Губком вирішив послати за кордон двох представників від Херсона та трьох від Миколаєва для організації продовольчої допомоги [24, 2 лют.]. В даному випадку маємо справу з одним із прикладів "народної дипломатії", що мав позитивний результат. Імен цих людей не знайдено, але продовольство, яке вони зуміли зібрати за кордоном, дійшло за призначенням.

За таких обставин корінним чином змінюється ставлення Леніна та його уряду до гуманітарної організації "Ара", адже масштаби голоду зростали. У 1922 р. почалися переговори більшовицької верхівки з комісією Гувера-Нансена та її представниками в організації "Ара" в Москві. В ході їх іноземці зажадали мати гарантії безпеки для своїх представників, що було слушно, адже кримінальна ситуація ускладнювалася.

Тим часом масштаби трагедії зростали. На 22 січня 1922 року в Миколаєві голодувало 136 тис. дітей, серед них - понад 13 тис. безпритульних. В Очакові за декілька днів зареєстровано 20 випадків голодної смерті. Більш жахлива картина була в Херсоні: у вересні 1921 року тут від голоду померло 3 чоловіки, у жовтні - 6, листопаді - 13, грудні - 39. На січень 1922 року померло 86 громадян [24, 22 січ.].

Лише після цього губкомітет вимушений був розглянути пропозицію ініціативної групи з Херсона про поїздку делегації губернії за кордон - до Австрії, Румунії, США - з метою попросити допомоги голодуючим. Одночасно на Південь України прибув представник організації "Ара" професор Худшинсен, який мав особливі повноваження. Його вчинок заслуговує поваги, адже в усій Україні влада вбачала в іноземцях тільки ворогів. Та все ж у засобах масової інформації акценти поступово змінюються. 25 січня 1922р. газета "Червоний Миколаїв" писала: "Нині, як ми маємо повідомлення про відпуск Америкою 36 мільйонів пудів хліба голодуючим Росії. Це повідомлення ми повинні зустріти з почуттям задоволення. Тепер ми бажаємо вказати на те, що багато товаришів, мабуть за незрозумінням речей, вороже відноситься до іноземних організацій допомоги працюючим в республіці. Такі явища повинні бути викоренені." Дійсно, потрібно було використати унікальний імаме, що подарувала історія в особі гуманістів з Америки та Норвегії, а тому "Червоний Миколаїв" від 25 січня 1922. р. закликає "Кричіть, товариші, вимагайте сурогат від влади, нам треба протриматись до весни" [24, 25 січ.].

В інших містах справи йшли ще гірше. В сусідньому Херсоні щоденно помирало 15-20, а іноді 40-50 чоловік [24, 3 бер.]. Діти вмирили прямо вдома без лікарів. Мертвих не ховали. Але найжахливіше чекало людей попереду. З публікацій у місцевій пресі зрозуміло, що влада навіть не володіла даними про масштаби голоду. Вона наголошувала на нестачі посівного матеріалу. На 1922 рік запаси складали 1525 тис. пудів, це дозволило б покрити тільки 60% потреби в хлібі. 5 березня 1922 року Губвиконком визнав, що в гу-

бернії голодує майже 514 тис. чол., а все населення становило 1408025 тис. [24, 5 трав.].

Офіційні дані щодо кількості голодуючих в губернії наведено в таблиці.

Таблиця 1 (за матеріалами ДАХО).
Кількість голодуючих у Миколаївській губернії на березень 1922 р.

Голодувало Повіти	Дорослих	Дітей	Всього
Миколаївський	69000	41000	110000
Херсонський	68000	52000	120000
Дніпровський	77000	43000	120000
Єлисаветградський	6000	Повних даних немає	

Таким чином, за неповними даними в губернії голодувало майже 0,5 млн. чоловік, а точний облік взагалі не вівся. Але відомо, що найгірший стан був у Херсоні. Під заголовком "Вимираючий Херсон" губерньська газета "Красный Николаев" писала: "За січень та лютий 1922 року в Херсоні вимерло більше 6000 чоловік. Хто як може, так і рятується від голодної смерті, тікає з Херсона, а голод святкує триумфальну перемогу над нещодавно квітучим Херсоном". Тут же подається текст заяви громадянина Філіпенка до місцевих властей: "Громадянка Пузикова Євгенія та гр. Самарська мали вдома куски людського м'яса. Гр. Самарська з'їла трупи свого синопчка і сусідки Коробкової" [24, 22 січ.].

Наведені факти можна переконують у тому, що місцева влада фактично була пасивною, бездіяльною та неспроможною подолати спровоковане нею велике лихо. Гірше того, вона виступає лише в ролі статиста жаклих фактів вимирання людей. І тільки ініціатива добровольців, що впевнилися у нездатності влади подолати голод, примусила Губвиконком використати народну дипломатію і послати за кордон делегацію для просити допомоги. Але далі влада не пішла. Та помітно, що в губерньському центрі - Миколаєві - масштаби голоду набагато менші, ніж у Херсоні чи у Єлисаветграді. Лише втручання верхів примусило місцеві органи влади дещо активізуватися, задіяти резерви, відновити діяльність філії українського Зовнішторгу, а згодом і товарної біржі в Миколаєві та Херсоні [24, 26 лют.].

На фоні бездіяльності властей ще більш помітні благородні вчинки православної церкви під час голоду. Вже говорилось про те, що церква перша підняла тривогу, розуміючи всю серйозність обставин, що склалися на Миколаївщині - Херсонщині. Уже в 1920

році церковні діячі почали збирати добровільні внески для допомоги голодуючим. І дійсно, найперший вантаж продовольчого і посівного матеріалу надійшов у вмираючий Херсон від православної церкви. Архієпископ Херсонський - Миколаївський Прокопій набагато раніше голови Губвиконкому відвідав вимираючий Херсон. Тут він проголосив свою промову, що людське життя дорожче за золото, що один фунт срібла рятує п'ять життів. Впевнившись у безвихідному стані речей у Херсоні і випадках людоїдства, православна церква пішла на крайній крок - віддала свої золоті запаси. На 3 травня 1922 року церква для врятування людей добровільно передала 13 пудів золота, 21 пуд 25 фунтів срібла, золотий брелок з сімома діамантами, корону з 16-ма діамантами, срібла в монетах на 11 карбованців. Замість подяки духовенству владні структури в майбутньому остаточно розгромили церкву [24, 3 травн.].

Наведемо ще один історичний факт, коли православна церква взяла ініціативу згуртування парафіян для самоврятування. В ті часи за кордоном користувалися великим попитом різноманітні багатства нашого краю, на які майже ніхто не звертав уваги - конопля, лікарські рослини, пір'я, відходи тваринництва та інше. Після проведеної служителями церкви роботи серед населення вони були успішно зібрані і продані в Чехію. Газета "Червоний Миколаїв" писала: "Через Вукоспілку в Чехію з Миколаївської губернії зібрано 45000 пудів коноплі, 1000 пудів вовни іспанської, 4000 пудів пухпера, 1000 пудів коров'яку, 1000 пудів тютюну, 1000 пудів ліків, один вагон кишок" [24, 3 травн.].

Досвід вдалого використання місцевих ресурсів для рятування людей був застосований і в майбутньому, так як катастрофічне становище з продовольством не поліпшувалось. Не дивно, що вже на кінець лютого 1922 р. попит на відходи тваринництва зростав. Вони обмінювалися на хліб. Так, відомо, що для відправки до Польщі парафіяни збрали шість вагонів цього товару. Народні дипломати з Херсона і Миколаїва (прізвища невідомі) зуміли зв'язатися з єврейськими організаціями, які надіслали в губернію телеграму, в якій повідомлялось, що закуплено насінневий матеріал, який відправляється до Миколаїва [24, 2 лют.]. Отже народна дипломатія знову підтвердила свою дієвість.

В обмін на хліб за кордон пішла також марганцева руда, золото, ліки, але здолати голод цими засобами було неможливо. Адже 1,5 млн. пудів хліба вивезли, і поповнити таку велику втрату було неможливо. В цих жаклих умовах ще одну спробу врятувати вимираючий південь України здійснила організація АРА.

10 лютого 1922 року в Миколаїв прибув її представник - громадянин США Айні. Жахливі картини відкрилися перед очима цієї людини. В екстремальних умовах Айні починає діяти не гаючи часу, і перш за все ставить перед офіційними представниками Москви жорстку вимогу: залучити до приймання хліба з Америки всі наявні сили Губвиконком, Зовнішторг та Чорномортранс губернії [24, 10 лют.]. Місцева влада до приймання хліба була не готова, адже мова йшла не про кілька десятків, а кілька сот кораблів із цінним вантажем. Місцеві порти виявились закутими в кригу, а крім того по всій довжині морського шляху від Одеси до Херсона і Миколаїва знаходились мінні поля. Тому Айні терміново телеграфує в Одесу і запрошує військового спеціаліста з-за кордону - пана Гааза. У зв'язку з його приїздом "Червоний Миколаїв" 2 лютого 1922 року пише: "Пан Гааз прибуває до Миколаїва для огляду пригодності порту в прийманні суден. Організація АРА замовила 300 пароплавів, тому буде використано терміново елеватор вміщенням 1,5 млн. тон зерна" [24, 2 лют.].

Та через заміновані морські шляхи і неготовність портів виникла загроза зриву допомоги, особливо це стосувалося Херсону. Пробитися до вимираючого міста зробив спробу турецький пароплав "Хаджи рята", але йому вдалося підійти лише до Очакова, завдяки чому його мешканці були врятовані. Після цього командир американського пароплава "Вензелос" змушений був перевантажити зерно на суховантаж "Ельбрус", яке взяло курс на Херсон - центр постійної уваги і болю благодійників. І день порятунку нарешті прийшов. Це сталося 3 березня 1922 року, коли до Херсону прибуло очікуване зерно, закуплене на гроші православної церкви, а разом з ним норвезький капітан В.Квіслінг. На другий день по приїзду В.Квіслінг вже вирішував питання, пов'язані з практичною реалізацією рятувальних заходів [24, 3 бер.].

Таким чином, капітан В.Квіслінг врятував своїми діями життя багатьом херсонцям, але у майбутньому його доля склалася трагічно. В період роботи по подоланню голоду на Україні він познайомився з харківською дівчиною з дворянського роду - Галиною Пасек, яка стала його дружиною і помічницею. Та вже після того, як організація АРА з честю виконала свою благородну місію на Україні. Й.Сталін назвав усіх представників цієї гуманітарної організації іноземними шпигунами. Під час німецької окупації Норвегії В.Квіслінг став прем'єром Норвегії, особистим другом Гітлера, за що пізніше за вироком трибуналу Норвегії був розстріляний. Але для Херсонщини періоду 1922-1923 рр. його постать символізує життя сотень тисяч наших громадян, і тому 5 березня 1922 року в Миколаїві на відкритті "Інтерклубу" представник Губкому в своїй

промові говорив: "Сьогодні ми зустріли своїх рятівників. Ми в дуже тяжкій скруті, тому ми також станемо на ноги, і нам не буде соромно за наш зовнішній вигляд перед пролетарями світу..." [24, 5 бер.].

Але на цьому діяльність благодійників не припинялась. Побачивши жахливі картини смерті ослаблених людей тепер уже від вживання їжі, капітан В.Квіслінг почав організацію медичної допомоги потерпілим. На кошти своєї організації він найняв лікаря, який і очолив медичну службу, що займалась опікою жертв голодомору в реабілітаційний період. У всіх повітах губернії така служба була створена [24, 6 трав.].

Та не дивлячись на всі ці заходи, наслідки голодомору були жахливі. Якщо на 1921 рік в Херсоні проживало 81 тисяча 400 чоловік мешканців, то на початок 1923 року залишилося менше 40 тисяч чоловік, останніх забрав голод [26, с.21].

Миколаїв втратив під час голоду 1921-23 рр. близько тридцяти тисяч жителів. До голоду тут мешкало 108 тис. чоловік, а залишилося 81 тис. мешканців [27, арк.11,21].

Після цих подій пройшло багато років, але коли, нарешті, з'явилась можливість на основі документальних матеріалів назвати конкретні цифри, які характеризують масштаби горя та одержаної допомоги. Лише населенню Миколаївської губернії організація АРА надала підтримку на суму 20 млн. доларів, за які купили 300 тис. тон зерна, що дало можливість прогодувати біля 3 мільйонів людей протягом 150 днів [28, 1 арк.].

На жаль ще й сьогодні гуманітарна діяльність цієї організації мало відома і не отримала належної оцінки. Але відомо, що всією цією роботою опікалося створене в Миколаєві на початку 1922 року англо-американське товариство друзів Росії [29, арк.2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.

1. Археологические открытия 1968 г.- 1969.
2. Обзор Николаевского градоначальства за 1914 год.- Николаев, 1915.
3. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф.1817, оп.2, спр.346.
4. Ленін В.І. Повн. збір. тв.- Т.50.
5. Центральний Державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВОВУ), ф.130, оп.2, спр.172.
6. ДАМО, ф.2233, оп.1, спр.502.
7. ДАМО, ф.2237, оп.1, спр.4.
8. ДАМО, ф.2237, оп.3, спр.1.
9. "Південне Слово".-1919.
10. ДАМО, ф.161, оп.1, спр.1.
11. ДАМО, ф.916, оп.2, спр.255.
12. «Путь социал-демократа». -1919.

13. "Борець за комунізм".-1919.
14. "Трудовая газета".-1919.
15. ДАМО, ф.156, оп.1,спр.13.
16. ДАМО, ф.239, оп.1,спр.3.
17. ДАМО, ф.916, оп.2, спр.89.
18. ДАМО, ф.235, оп.1,спр.11.
19. ДАМО, ф.152, оп.1, спр.149,191.
20. Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область.-К.,1983.
21. Моряки в боротьбі за владу Советов на Україні. Сб.док.-К.,1963.
22. "Власть труда".-1922.
23. Шиян К. Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості в 1921-1925 рр.- К.,1959.
24. "Красный Николаев".-1922.
25. Сесилие Л. Мария К.- Осло,1955.
26. Херсон за 50 років Радянської влади.- Одеса, 1966.
27. Центральний державний архів Радянської Армії (ЦДАРА), ф.9, оп.1, спр.193.
28. ДАМО, ф.314, оп.1.
29. ДАМО, ф.318, оп.1.

УДК 81.411.4

В.М.ДЕМЧЕНКО

НАЦІОНАЛЬНО - МОВНІ ДОМІНАНТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ. (ПЕРІОД З 1926 ПО 1989 РІК)

Південь України у мовно-національному плані становить певний феномен: історично домінуючий кількісно український етнос перебуває в становищі субстрату під впливом колишньої метрополійної російської культури, колишні селяни за походженням і хлібороби за станом стають у місті носіями російської мови, а їхні діти ідентифікують себе часто вже як росіян.

Ці явища були зумовлені поступовими процесами денационалізації, які стали найбільш ефективними у 2-й пол. ХХ ст. Це дослідження присвячено радянському періоду розвитку півдня України, зокрема у національному та мовному планах.

Перший перепис радянського періоду (1926 р.) мав кілька пунктів щодо національної мови. В особистій картці респондента крім питань про національність, рідну мову, місце народження фіксувалося питання «якими мовами читаєте, пишете?» Але, на жаль, переглянувши ці картки, ми засвідчили, що відповідей на питання про рідну мову було дуже мало. У повністю заповнених картках (у сіль-